

való jártasságról is tanúskodik. A szerző elévülhetetlen érdeme, hogy gondosan utána járt állításainak és ennek megfelelően készítette jegyzeteit, ezzel kínálatot nyújt azoknak, akik e témában tovább szándékoznak csemegézni. Minden biztonnyal haszonnal forgatja az olvasó e kiváló kötetet, és reménykedhetünk abban, hogy az író kutatásai és felfedezései nyomán hamarosan újabb munkával örvendeztetni meg olvasói körét.

BEKE MARGIT

Az elfátyolozott arckép. Bárány Radák Polyxéna kisasszony emlékezete. Zebegény, 2003. Borda Antikvárium, 83 [5] l. /A Borda Antikvárium tizenkettedik könyvészeti kiadványa./

Nem sűrűn esik meg kutatóval, hogy nem ő keresi meg témájával a kiadót, hanem a kiadó keresi meg őt egy megoldásra váró problémával; ha ez megesik, hát az a probléma ugyancsak érdekes, vonzó kell hogy legyen. Ez fordult azonban elő Borda Lajossal, aki véletlenül talált ugyan rá a kiindulásul szolgáló füzetre, a Radák Polyxéna haláláról írt versekre, de jó antikváriusként és könyvgyűjtőként ráérezett a kétszáz éve halott fiatal leány életének és halálának érdekességére, s a maga eszközeivel föl akarta támasztani, halálának kétszázadik évfordulóján új életre kelteni az elfátyolozott arckép ifjú tulajdonosát.

Az érdeklődés szerencsésen találta meg a szakértelmet, a kegyeletet a hozzáértést. Knapp Éva a könyvtári, levéltári, kéziratári adatföltárásban jártas kutató gyakorlatával találta meg mindazt a – nem túl számos – adatot, amelynek segítségével háttér rajzolható a szerelmi öngyilkosság mögé.

Az így kialakult kötet tartalmazza Kis István beresztelki református papnak a halálesetről készült, két év alatt ötször kiadott verseit; Knapp Éva tanulmányát az ifjú Radák Polyxéna életéről, haláláról, valamint az öngyilkosság irodalmi utóéletéről (Kis István és Molnár Borbála verseiről, valamint Dózsa Dániel „történeti beszélyéről”); egy könyvészeti mellékletet az öt Kis-kiadásról a címlapok közlésével; továbbá

Borda Lajos „Epilógus”-át a könyv kiadástörténetéről, a Radák Polyxéna élete helyszínein, Mikeszászán és Magyarbényén látottakról.

Knapp Éva avatott kutató, valószínűleg minden adatot sikerült előbányásznia, ami Radák Polyxéna életéről tanúskodik, leveleket a Magyar Országos Levéltárból, egyháztörténeti följegyzéseket, halotti beszédeket. Az összegyűjtött adatanyag ugyanazt a hatást teszi, mint Anonymus „Prologus”-a a *Gesta Hungarorum* előtt: van benne annyi adat, hogy érdemes legyen találgatni, de annyi nincs, hogy bármi egyértelműen eldönthető volna. Megismerhetjük a családot, a tágabb ismerősi kört, Pólka és édesanyja leveleit, de a valódi okokhoz és a valóban lezajlott eseményekhez nem jutunk közelebb. A tanulmány szerzője korrektül összegzi a fejezet végén: „Nem tudjuk pontosan, mi történt 1803 nyarán. [...] A kérdést nyitva kell hagynunk.” (30.) A tudós önmértéklő tartózkodását azonban néha háttérbe szorítja a rokonszenv és az intellektuális rejtvényfejtő kaland: megpróbál összefüggéseket találni a fennmaradt nevek, kitapintható viszonylatok között. Sajnos az a tapasztalatunk, hogy a nevek, adatok, műtöredékek, utalások nem fontosságuk és összetartozásuk arányában maradnak fenn és semmisülnek meg: még az is lehet, hogy az öngyilkos utolsó (vagy akárhány) fennmaradt levele nem árul el semmit az írójában dülő érzelmekről, köznapi intézkedés csupán, mondjuk egy korabeli bevásárlólista, könyvmegrendelés, farsangi tudósítás vagy névnapi üdvözlés. Knapp Éva sokkal jobb tudós annál, semhogy bizonyosságként állítana olyasmit, amit a rendelkezésre álló adatokból bizonyítani nem lehet. A tapasztalataim azonban rosszak: ha a tudós csak megenged is egy föltételezést, amely érdekesebb, romantikusabb, szenzációként jobban tálalható, mint a sokkal valószínűbb, de hétköznapi valóság, a második kézen már csak a szenzáció, a „blikfangos” változat marad, s keletkezik egy újabb, kiirthatatlan irodalmi legenda. (Murphy egyik törvénye: a dilettáns kicsiszolt, harsány, kerek koncepciója mindig vonzóbb, mint a tudós dadogó, óvatos tapogatódzása.)

Mindhogy azonban ilyen irodalmi legendából máris több van, mint elég, s azok igen rosszat

tesznek a – most amúgy is a vásári felé hajló – közfelfogásnak, hadd vállaljam el én minden filológusok atyjával, Király Györggyel szólva „a délibábos betegség forrolázát lehűtő” előzetes szűrő feladatát, s szögezsem le jól előre:

- Az egyértelműen kiviláglik az írásokból, hogy Pólíka öngyilkossága a korszakban már szaporodó számú, szentimentális háterű szerelmi öngyilkosságok közül való. Az is valószínű, hogy a szentimentalizmus által oly sűrűn használt „született nemesség – lelki nemesség” ellentét miatt jutott el a tragikus végkifejlethez, s hogy a Pólikánál jóval idősebb, özvegy Bánffy György lánykérése ezt siettetette. De nem tűnik úgy, hogy a Radák-házaspár valami rideg, számító, erőszakos föllépéssel váltotta volna ezt ki. Az apa, Radák Ádám bizonyára jó viszonyban volt leányával, ha az „édes apónak” szólíthatta levelében; talán csak a kellő határozottság hiányzott belőle, a lánykérőt mindenestre az anyához utasította. (Pontosan így: „A leány az anyjáié, az én feleletem utolsó”, a közölt fakszimilén jól látszik a nazálisrövidítő jel.) Az anya levele is inkább körültekintő tanács, mintsem erőltetés. A „szigorú szülő, meg nem értett gyermek” közkeletű patront tehát nem alkalmazhatjuk új bizonyságok nélkül.
- A fennmaradt adatok nem bizonyítják egyértelműen, hogy az azonosíthatatlan Laji volt Pólíka szerelme. Pólíka azt írja róla fivérének: „én megírtam volt néked egy levelet, hogy vigye el Laji, de ő úgy ideláncolatott Kolozsvárhoz bizonyos engem nefejecsekért”, hogy még mindig Kolozsvárt hetel. Ez nem föltétlenül bizonyítja azt, hogy a nefejecsek Pólikától származnak, sőt, ez a könnyedén évődő hang inkább másra vonatkoztatva érthető. Pólíka anyja, Kemény Druziánna pedig azt írja: „Lai, írod, bent van; köszöntséd szómmal, ha látod. Vigyázz, édes Pólikám, hogy bánssz Laival, kíméld őtet, minthogy talán már nem boldogíthatod; ha hibázott is Lai ellenünk, nem akaratjából esett.” Nem tudom, mit hibázott Laji, de ez a vétek nemigen lehet az, hogy szerelmet vallott Pólikának. Vajon az anya lánya által köszöntette volna a lánya

számára tilos szerelme? Úgy vélte volna, hogy a hiba nem akaratjából esett? Úgyhogy egészen biztosak ne legyünk a dologban.

- Ámde megeshet, hogy mégis Laji volt Pólíka kedvese, és talán azonos is lehetett Louis Seau-val, bár azt, hogy Kővári László miből jutott erre a következtetésre, szintén érdemes volna ellenőrizni. Végül is a Seau család nem olyan nemtelen, hogy egy erdélyi bárónak rangon aluli lett volna velük rokonságba kerülni, az osztrák adminisztráció magasrangú tisztviselőiként ekkor már száz éve vannak jelen Erdély pénzügyi igazgatásában. Bethlen Miklós kettőről, Johann Friedrichről és Johann Honoriusról emlékezik meg, mindkettő a kamarai bizottság elnöke volt a 18. század első éveiben, nevüket így írja: Comes a Zeán vagy Seán. De akárki volt Laji, biztosan nem volt azonos a ludasi tisztartóval. Nem, mert Kemény Druziánna levelének külső címzésén határozottan Ludasi (jav. ebből: Ludusi) áll, az semmilyen módon nem olvasható „Suolusi”-nak, bár ha annak olvasnánk, sem volna azonosítható a Zeánnak vagy Szeánnak ejtett Seau névvel. És nem, mert ha elfogadjuk, hogy Kemény Druziánna azért utasítja a ludasi tisztartót leánya levelén arra, hogy a Vásárhelyről kapott választ az ő kezébe küldje, mert cenzurát gyakorolt leánya levelezésén, akkor meg kellett bíznia a ludasi tisztartóban, ennél fogva az nem lehet a gyanúba vett fiatalember. (És ha ő lett volna, az anya miért a Vásárhelyre menő és onnan jövő levelet akarta ellenőrizni?)
- A keresztnév nélküli Haller levelei Pólikához egy derűs, megbízható rokon vagy barát hangján beszélnek. Igaz ugyan, hogy „rejtjelezett szöveggént is olvashatnánk”, de fölösleges, mert úgy tűnik, egyszerűen arról szólnak, amiről: fürdőre várja Pólikát anyjával együtt. A második levél sem látszik titokzatosnak, a sokat sejtető „vajon mit jelentenek ezek a sorok?” kérdésre könnyen adhatunk választ, hiszen ő maga írja: „míg lovam nincsen, hát mit csináljak?” Az utóirat („Csak nem kell a két lovat elfelejteni, mert a legény gyalog jár”) így nem olyan talányos, nyilván

a Radák családtól várta, akarta venni, hozni, hozatni a két lovat. (Egyébként ez a bájos szófordulat, ahogy önmagát egyes szám harmadik személyben „a legény”-nek titulálja, mint-ha Mikes tollán született volna.)

- Pólika utolsó fennmaradt, 1803 márciusában, József napja körül kelt levele, ha az egész levélszöveget olvassuk, szintén tele van köznapi beszámolókkal: „Minekelőtte leveledet vettem volna, Laji, János kimentek, izenetedet nem mondhatom meg. De ?ai? itt van, és megmondatom. Azt mondja, h[ogy] te is éppen olyan <olyan> rossz vagy, nem írsz neki soha. [Volt] Sándor napján itt nálunk egy kicsi bál, amely reggel négy óráig tartott. A bátyámuram még most is sokat emlegeti Vásárhelyt, és minekelőtte Erdélyből kimenyen, még egyszer oda akar menni. Vigasztald meg őket hát ezzel a Viza(?) menetellel. Fáj (?) Éltető Mihálynál voltunk. Táj(?) még egyszer. Polixena Ra[dák].” A teljes szöveg kontextusa korántsem tragikus, ha nem a szeptember 11-én bekövetkezett halál felől visszafelé nézzük. Én egyébként nem látom F-nek a két utolsó sor tragikusan interpretált három betűs szavait. Az elsőt bizonytalanul, a másodikat határozottan T-nek látom, gallér nélküli nagybetűnek. Hátha nem is a 'Fáj' ígéről van szó? Furcsán is hatna így, a bátyámuram és Éltető Mihály közömös közegében! Hátha az Erdélyben ma is használatos 'Táj' 'pá-pá' elköszönő formula felbukkanását olvassuk? Ez értelmileg sokkal jobban bele is illik a levélszövegbe! Pólika láthatóan az erdélyi regionális köznyelven írt, a „kicsi bál” fordulat jól mutatja.

Minden más találgatás: hogy Radák Ádámot Polyxéna közlése miatt ütötte meg a guta, hogy Kemény Druzsiánna mégis hozzá akarta kényszeríteni lányát – az általa korábban nem is nagyon pártolt – Bánffihoz, hogy Polyxéna várandós lett volna. Mondjuk rá Knapp Évával: „A kérdés nyitva kell hagynunk.”

Igazi csemege az öngyilkosság irodalmi utóéletét, a legendaképződést vizsgáló fejezet. Úgy tűnik, a három szerző három különböző irodalmi hagyomány, három „beszédmód” számára

dolgozta föl az esetet: Kis István a halotti prédikációk moralizáló, oktató modorában (1803), Molnár Borbála a szentimentalizmus könnyes erkölcsnemesítő célzatával (1804), Dózsa Dániel pedig a vadromantika epikus fordulataival (1852). (Egyébként úgy vélem, a két verset semmilyen megengedő árnyalattal nem nevezhetjük hexameternek, ill. leoninusnak, l. 37., 44.) Igen tanulságos végigkísérni, hogyan alakítja minden szerző a maga felfogásához s az ő köreiben uralkodó divathoz a történetet. Kis István akaratában, érzelmeiben korlátozott Pólikát ábrázolt, akiről csak annyit tudni, hogy „embert, nem bárót szerete”. Molnár Borbála tudatosan a külföldi románok pótlására szolgáló művet alkotott, amelyben jól föl lehet ismerni a saját életét földolgozó *Életének igaz tiköre* motívumait, a jelek szerint Molnár Borbála tartós fájdalmait: a rangvágó, erőszakos anyát, az ellenszenves, de megfelelő társadalmi állapotú kérőt, az anya véleményének változását. Itt a hősnőből már titkon szerető, megesett lány lett, s a történetet a köznemesi származású szerelmes elégtételszerű rangemelkedése, kései megérkezése, a báró és a gyermekágyas hősnő melodramai házassága színesíti. Dózsa Dániel beszélye még inkább tarkállik a vadromantikus elemektől, s már alig hajaz a valóságra. Előkerül a hősszerelmes, Tehaum hadnagy édesanyja, akit valaha a hősnő apja szeretett; szöknek, esküsznek, lopóznak, lázasan hánykolódnak, mindenki indulatos, minden érzelem csúcson lobog, s a végén kiderül, amit minden edzett olvasó az elején tudott, hogy a fiatalok testvérek. Az egyidejű öngyilkosságból azonban csak a hősnőé sikerül, a hősszerelmesnek erre a lipcei csatáig kell várnia. (Igen érdekes Knapp Éva megfigyelése, hogy Molnár Borbála művének majd minden szereplője nő, Dózsaéi majd mind férfiak.) Ritkaság, hogy a szemünk előtt zajlik egy legenda formálódása, s ezt élvezzük is, csak egyet nem szabad megtenni: ezekből visszakövetkeztetni a történeti eseményekre. A szűzsé változása, alakulása filológiai módszerekkel nem közelíthető meg, erre a szűzséttörténeti kutatások vagy az irodalmi kultuszképződés terjedő vizsgálódásai kínálnak megfelelő módszert. Talán Kis Istvánnak voltak ismeretei

a részletekről, de ha voltak is, azokból nem árult el sokat; a halotti prédikációkban és versekben szokásos alkalmazásból, erkölcsi tanításból nem szabad konkrét eseményeket kiolvasnunk. Például a gyalázat nem konkrétan Pólikára vonatkozik, hanem minden emberre, különösen a szülőkre („Így tanul az ember saját kára után: Akkor indul meg ő a bölcsesség után, Mikor a gyalázat s a váratlan eset Gondolatlan fején szomorán megesett; Akkor ölt ő páncélt s paizst a testére, Mikor patak módra csorog piros vére”); a „ne szívjátok, mint ő, a virágból mérget” sor a pókra. A mikeszászi sírboltban talált érclemezen olvasható „holtanak meg” igealak sem bizonyítja azt, hogy Polyxéna várandós lett volna, csupán a felsorolt halottakra vonatkozik, akárcsak előtte a „haláloztak meg”.

A finom, női empátiával földolgozott szöveg-együttesből a Borda Antikvárium a témához illően finom, szép kiadványt készített a régít utánzó papíron és szennylappal, a témához illeszkedő nyomdai záródíszekkel.

S. SÁRDI MARGIT

Wagner, Bettina: Die „Epistola presbiteri Johannis” lateinisch und deutsch. Überlieferung, Textgeschichte, Rezeption und Übertragungen im Mittelalter. Mit bisher unedierten Texten. Tübingen, 2000. Niemeyer, 732 l. /Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters, Band 115./

János pap nevével a 12. században találkozzunk először Otto von Freising „Chronica sive Historia de duabus civitatibus” című művében. Az irodalom- és vallástörténészeket azóta is sokat foglalkoztatta a legendás indiai papkirály alakja. A kutatás középpontjában egy, az európaiakhoz címzett latin nyelvű levél áll (Epistola presbiteri Johannis), amelyben János pap – akit gyakran azonosították az Apokalipszis szerzőjével – egy utópisztikus társadalom képét vázolja fel. Ez a levélben ábrázolt társadalom mintegy ellenpólusa a korabeli európai társadalomnak. A középkori olvasók számára János pap és or-

szága mindig is valós, létező személy illetve hely volt, a levél fiktív jellegével azonban – úgy tűnik – sokan tisztában voltak. Erre abból következtethetünk, hogy a mű gyakran szerepel más, nyilvánvalóan fiktív levelekkel egy kéziratban (például az Epistola Luciferi, vagy az Epistola regis Abgari ad Christum).

A korábbi kutatás főképp János pap személyének azonosítására koncentrált – eredménytelenül. Ma már főképp a legenda funkciója foglalkoztatja a kutatókat. Az ’Epistola’-val kapcsolatos kutatások azonban mindeddig azokon a textológiai vizsgálatokon alapultak, amelyet Friedrich Zarncke végzett a 19. század második felében. Bár Zarncke úttörő munkájának számos eredménye ma is helytálló, az eltelt több mint száz év miatt időszerű volt, hogy valaki ismét feldolgozza a mű kéziratok hagyományát. Ez azért is sürgető volt, mert Zarncke még csak 96 latin kézitról tudott (ezek közül 17-et nem is látott), ma már viszont több mint 200 kéziratot ismerünk, amelyek az ’Epistola’ szövegét megőrizték. Ráadásul a textológiai vizsgálat és az ’Epistola’ szövegkiadása Zarncke vizsgálódásainak csak egy részaspektusa volt, hiszen őt elsősorban a mű történelmi háttere érdekelt. Ezen túlmenően a latin és népnyelvű változatok szövegtörténeti összefüggéseinek feltárása is, csak úgy lehetséges, hogy ha a teljes ma ismert kéziratok hagyomány feldolgozását elvégezzük.

Ma összesen 207 kézirat ismert. Wagner könyvéből kiderül, hogy a Zarncke által kézbe nem vett kéziratok közül néhány nem is tartalmazza a levelet, néhány pedig azonos volt a leírtak egyikével, vagyis bizonyos kéziratok „megkét-szereződtek”.

A szerző először az ’Epistolá’-t megőrző kéziratoknak és nyomtatott kiadásainak naprakész listáját állította össze, amely minden további vizsgálódás kiindulópontja. A ránk hagyományozott változatokat azután két ágba sorolja, és megvizsgálja keletkezésüket, elterjedésüket és egymástól való függésüket. Megpróbálja a legkorábbi változatok alapján a szöveg keletkezési területét behatárolni. A levél legrégebb változata 1180 előtt keletkezett, szerzőjének kilétét még nem sikerült egyértelműen tisztázni. Egyesek sze-